

Fáy Árpád

Kiüresedett hagyomány vagy a hagyomány reménye?

Gondolatok egyházzól, alkotmányról, emberi jogokról*

Az alábbi eszmefuttatásban azt vizsgálom, hogy az emberi jogok rendszere miként viszonyul tágabb értelemben az európai kultúrához,¹ sőt, még tovább lépve, az úgynevezett európai kultúra mennyiben keresztényi. Ennek alapján új választ látok lehetségesnek a keresztény egyházak részéről az emberi jogok egyes erőteljesen körvonalazódó problémáira. A komolyan vett keresztényi, keresztény egyházi társadalmi gondolkodás kívánatos reneszánsza a jövő nagy lehetősége.

Még tovább lépve, ez a vizsgálódás érinti az egyház tényleges és lehetséges szerepét a modern társadalomban, s e kérdést tárgyalva nem kerülhető meg, hogy ki és milyen minőségben szól hozzá a témához. Egyrészt az egyház és a keresztény műveltség, keresztény értékrendű, sőt, keresztény értékrend szerint élő emberek köre nem feltétlenül fedi egymást, s tovább árnyalható a kép a vallásukat gyakorlók, illetve a hívő emberek körének elválasztásával.² Másrészt – mint az emberiség egésze és minden intézménye – a keresztény egyház szervezete is a történelem alanya. Számátalan funkciót, feladatot teljesített már a történelem során, többé-kevésbé eredményesen,³ változó mértékben elismerően, illetve többé-kevésbé vitatott módon. Számunkra, mai emberek számára az egyház időtlensége mellett aktuális léte, szerepe, lehetséges szerepe kiemelkedően fontos kérdés. Egészen sajátos, de napjainkban különösen felértékelődő szempont az, hogy a kereszténység erkölcsi tanításának alapértelmei hosszú távon miféle társadalmi intézmények kialakulását ösztönözték.

Európában a kereszténység kétezzer év alatt mélyen beleivódott az emberek gondolkodásába, a nemzedékről nemzedékre továbbadt – részben intézményi kereteket is öltő – kultúrájába, tehát ma már messze nem azonos a keresztény szellemiség hatóköre a keresztény egyházak szorosan vett aktív tagságával. A keresztény értékrendről, gondolkodásról, életértelmezésről, embereszeménnyről és még sok minden másról az egyházak

¹ „Európai kultúrkörön” tágan véve érthető a XV. századot követően például a megszilárdult társadalmú, függetlenedett észak-amerikai kontinens is, hiszen az ottani eszmei áramlatok gyökerei európaiak. Az itt felmerülő kérdésekre adtak választ az oda kivándoroltak is. Ebben az írásban azonban elsősorban a szűkebben értelmezett, latin kereszténységű Közép- és Nyugat-Európa példája lebeg a szemem előtt, és azon belül Magyarország helyzete.

² *Vallásukat gyakorlók emberek körén azokat értem, akik formálisan eleget tesznek a vallási előírásoknak, és eszerint tekinthetők egyházzuk tagjainak. Értelmezésem szerint hívő ember az, aki lelkeben megéli a hitét, függetlenül vallásgyakorlásának módjától. Keresztény értékrend szerint élőnek nevezem azt, aki függetlenül attól, hogy kereszténynek vallja-e magát, spontán módon vagy bármilyen indoklás nélküli értékrend szerint éli életét. Keresztény értékrendűek azok, akik alapvetően a keresztény értékrend szerinti életet tartanak normálisnak a maguk esetében is, de a kedvezőtlen társadalmi feltételek hatására erre gyakran nem képesek, és ezt konfliktusként élik meg. A keresztény műveltségű meghatározásban az ismeretek jellegén erősebb a hangsúly, mint a lelkeségen, az értékrenden. A keresztény értékrendről ismeretekkel rendelkezők esetében pedig már hangsúlyozottan nincsen szó megélt lelkeségről, értékrendről, hanem csak tárgyi ismeretről.*

³ Például a korai középkorban a mai európai műveltség alapjainak lerakása, a bibliai hagyományok és a görög műveltség, a római társadalomszervezés hagyományainak szintézise minden bizonnyal a római egyház egyik legsikeresebb szervezási állása volt. Az eretnekek elleni fizikai erőszak emléke kevésbé dicsőséges. Meg kell azonban jegyezni, hogy az európai szellemi, hitéleti küzdelmek történelmi hatása az emberi gondolkodásra – szűkebben az európai szellemiségre – még messze nem teljeskörűen kivizsgált problémakör, s jó néhány meglepő összefüggést hozhat felszínre.

* *Egyház és emberi jogok* címmel konferenciát tartottak 1998. november 26–27-én, többek között a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia *Iustitia et Pax* Bizottságának rendezésében. Az esemény inspiratív hatására fogalmazódott meg az alábbi érvelés, mintegy utólagos hozzászólásként, reagálásként az ott elhangzottakra.

körén kívül az európai társadalom további széles köreinek lehet olyan mondanivalója, amelyet önmaga véleményeként, útkereséseként, sőt vállalt, vallott identitásaként meg lehet hitelesen fogalmazhat meg. Ezen újszerű felállásban az egyháztagok körén kívül változóan széles kör található. Az idetartozók számára már ma is fontosak, illetőleg idővel nagyon fontossá válhatnak az egyházi útmutatások, nyilatkozatok és felelősségvállalás.

Ezt a latens társadalmi kört az egyház partnerként szólíthatja meg, s ez a kör szévesen venné, ha az egyház képes volna velük párbeszédet folytatni nemcsak a modern világ dolgairól, hanem a modern világ jövőjének dilemmáiról, félelmeiről és reményeiről is. Mindez, persze, nem lehet ellentét az egyházak evangelizációs törekvésével, habitusával.

Felvethető tehát, hogy mit várhat el a keresztyény műveltségű ember a mai egyháztól. Van-e értelme az egyházhoz fordulni „kívülről”? Lehet-e impulzust adni kívülről az egyháznak, és nem feltétlenül az egyháza bízni a kezdeményezést? Miféle külső impulzusokra várható az egyház reagálása?⁴ Van-e még tennivalója az egyháznak a társadalmi intézmények, a társadalmi struktúra építése, inspirálása terén?

Az emberi jogok sérelme a gazdasági struktúra által

Ha nem teszünk mást, mint elolvassuk a II. János Pál által 1991-ben kiadott *Centesimus Annus* kezdetű enciklikát, akkor érezhetjük, hogy a katolikus egyház felelős társadalmi gondolkodásra szólít fel. Ez a nyilatkozat már a globális gazdasági világválság előestéjén – amikor még mindenki a nagy Szovjetunió széthullásával volt elfoglalva – igen kiérlelt (tehát hosszabb előkészületeket feltételező) módon foglalkozott a piacelvűnek mondott gazdaság szabályozás legfontosabb kérdésével. Eszerint *a legalapvetőbb emberi, társadalmi, etikai elveknek nem mondhat ellent a gazdaság szabályozási rendszere és ezen belül a pénzrendszer számos érvényre jutó rendezőelve sem*. Talán ezzel a megállapítással kellene kezdeni a társadalomtudományok oktatását a középiskolákban és az egyetemeken. Jómagam kiemelem e hozzáállás fontosságát a közgazdaság-tudományokban, azon belül pedig az általános pénzelméletben.

A vizsgálódást az emberi jogok rendszerével bővítve felvethető, hogy az emberi jogok gazdasági-pénzügyi struktúráján keresztül megvalósuló sérelmének tettenérése nem tárgya szinte semmilyen általánosan elismert gazdaságelméleti törekvésnek. Ebből következik, hogy a védekezés is nagyon bátortalan eme sérelmek ellen. Nem gondolkodunk ebben az egyelőre túlságosan absztraktnak tetsző összefüggésben, s a gyakorlatban általában sehol sem lehet hathatósan felszólalni e sérelmek ellen.

Például nincs vagy kevéssé van értelme a faji megkülönböztetés ellen küzdeni, ha közben minden érintett – anyagi szempontból – rabszolgaságba van taszítva. Kevéssé van értelme egyenlő emberi jogokról értekezni a rendőrségi híradásokkal kapcsolatban, ha közben mindent megnyomorít egy korábban elképzelhetetlennek látszó, globális szinten érvényesülő, monopolista jellegű gazdasági struktúra. Kevéssé van értelme az emberi jogi küzdelmeknek, ha az emberi jogok rendszerét kivívó emberi jó szándék meghűsítésára

⁴ Az egyház óhatatlanul reagál az erőteljesebb impulzusokra a modern világban, még ha ezek távolabbról érkeznek is, még ha az egyháztól határozottan különböző értékrend alapján fogalmazódnak is meg. Ugyanakkor az egyház értékrendbeli „holdudvarából” is érkeznek jelzések. A közös vagy hasonló értékrenden alapuló „holdudvar” nézetem szerint nem elköborolt, hűtlen nyájnak kell tekinteni, hanem egy laza közösségnek, ahonnan olyan kritika, olyan párbeszédkézség várható, amelynek nem róható fel a feltétlen, eltökélt ellenérdeklőség, az értékrendből fakadó eleve meg nem értés stb.

elegendő minden alapvető emberi jogi sérelmet gazdasági sémákba, pénzügyi ügyletekbe csomagolni, és már fel sem merül – vagy csak nagyon halványan – a kifogás lehetősége.⁵

Ekkor már az is csak másodrangú kérdés, hogy az emberi jogok rendszere mennyire ellentmondásos egymagában, hiszen a legsúlyosabb, legtöbbeket érintő esetben hatástalan a védelem. Nem működik, mert a tényállások nincsenek rögzítve, s nehezen értelmezhetők. A „rabszolgaszereződések” csak akkor tilosak, ha nyelvezetükben nem haladnak meg egy kritikus absztraktsági szintet. Azon túl szinte szabad a (rabszolga)vásár. Nem csoda, hogy sokan modern barbárságról beszélnek, s ez a felfogás szinte a XX. század egészen végéig húzódik, a társadalomkritikában ugyanígy, mint az irodalomban, a művészetben.⁶ Ezt a modern barbárságot sokáig a kommunizmusallal lehetett azonosítani, mára azonban kiderült, hogy általánosabb a probléma. Ezt elemzik a század legvégén a globális kapitalizmus kritikusai is.

A gazdasági struktúrába, a pénzfolyamatok áttekinthetetlen dzsungelébe csomagolva történeti korszakok társadalmi vívmányai válhatnak üres frázisokká, enyészhetnek megfoghatatlanul semmivé, miközben, persze, bizonyos kiüresedett, felszínes keretek között kisebb illetlenségek számon kérhetők – de inkább csak formálisan. Az emberi méltóságot, az európai embereszményt, az emberi jogokat sértő, sőt, már-már felszámoló lényegi mozgások, folyamatok⁷ olyannyira érintetlenek maradhatnak, hogy meg sem tudjuk nevezni őket, szinte nincs is tudomásunk róluk, nemhogy módunk, bátorságunk és energiánk lenne föllépni ellenük. Csak homályosan sejtjük a problémák létét. Ha nem vigyázunk, féltő, hogy alapvető, sok ezer év alatt kimunkált és elért emberi dimenziók foszlanak semmivé, válnak neveltség tárgyává, súlytalan hókuszpókusszá.

A termelés monopoljellegű struktúrái nem pótolhatják az egyéb társadalmi struktúrákat, hacsak nem a demagógia szintjén. Napjainkban erős a tendencia arra, hogy a monopolhelyzetű termelési struktúra mintegy visszaszorítja a társadalmi szerveződés számos egyéb formáját.⁸ Ezt az eltolódást, egyensúlyvesztést egymagában az emberi jogok rendszere nem képes ellensúlyozni, mert más fajsúlyú problémák kezelésére alakították ki, hiába is fogalmaznak meg efféle elvárásokat (illúziókat) széles körben, például a sajtóban. Persze, a termelési-elosztási rendszerek szerkezetével, funkciójával szemben erkölcsi igényeket támasztani általában illetlenségnek, szakszerűtlenségnek számít, holott ez korunk egyik legfőbb problémája.

⁵ Egyre több neves közgazdász kísérli meg felemleni a szavát a „létező” globális gazdasági rend visszaszájái ellen. Már a *Világbank* elnöke is mentegetőzik, de még messze vagyunk attól, hogy egy monopolizáló törekvést vagy annak kártételeit be lehessen perelni az ENSZ vagy az Európai Unió valamely szervezeténél.

⁶ Sajátos színfoltja e kritikának a szatirikus művek sora: *Kazohínia, 1984, Állatfarm, Szép új világ* stb. Madách *Az ember tragédiája* című művében a Falanszter-jelenet is egy korai borzadás volt e megsejtett korszak fonákságairól.

⁷ Például a minden koncepció nélküli határtalan piacosság és államleépítés szélsőségesen libertáriánus ajánlása – európai fogalmak szerint – a legaljasabb, a társadalmat leginkább elzüllesztő törekvéseket engedni fenntartás nélkül érvényre jutni a „ha van rá piaci igény, akkor létjogosultsága vitathatatlan” szlogenrel. Csakhogy ez a taktika egy társadalmi kohéziót felszámoló, szétverő folyamatot is generálhat hosszabb távon, amire – józanul gondolkodva – nincs társadalmi igény.

⁸ Lásd például a magyarországi rendszerváltozást, amely az 1994–98-as kormány alatt deklarálta a közvetlen piaci magányereségeket (pontosabban a monopolbevételek, azaz a monopolkiváltások) „jóindulatának” függvényeként képzelte el a sport és a kultúra számos területének finanszírozását (egészen a közoktatásig terjedően), és nem törekedett arra, hogy például az emberi méltóságot vagy hasonló szempontokat komolyan vegyen. A köztársasági elnök ebben az időben a földkérdés 1994-es vitájában indítványozta, hogy az Alkotmánybíróság mondja ki: alkotmányos szinten nincs különbség jogi és természetes személy között, azaz nincs alkotmányos különbség egy élő ember és egy életetlen szervezet, ez esetben gazdasági monopólium között. (Lásd a köztársasági elnök 1994. április 29-én kelt indítványát a termőföldről szóló, az Országgyűlés által 1994. április 6-án elfogadott törvénnyel kapcsolatban, s a 35/1994-es (VI.24.) AB határozatot.)

Visszatérés az alapértékekhez

Számomra az emberi jogok nem választhatók el az emberi méltóság kérdésétől, az utóbbit tekintve tartalmi jellegűnek, míg az emberi jogokat formális jogi keretnek. Nagy a jelentősége tehát annak, ha valaki – ráadásul erkölcsi tekintély – szót emel a társadalmi intézmények ilyen értelmű fejlesztése érdekében. A katolikus egyház római vezetése az utóbbi évtizedekben a társadalomszervezés kérdésében olyan álláspontot foglalt el, amely szerintem ahhoz a szerephez mérhető (most Európán kívül is világszerte), amelyet a Nyugat-római Birodalom bukása után játszott az európai államok kialakulása-kor. Megpróbál nyilatkozataiban a maga teljes súlyával kiállni az alapvető erkölcsi megfontolások figyelembevételével – a társadalom szervezése során is. *A rutinszerűen működő társadalmi struktúrák szerkezetében (architektúrájában) kell olyan feltételeket teremteni, amelyek legalábbis nem ütköznek az emberiség társadalmi alapértékeivel és erkölcsével.*

Vannak-e ilyen alapértékek? – hallatszik az ismerős kételkedés. Minden bizonnyal alaposan átrendeződtek az emberi, társadalmi, etikai normák az utóbbi századokban, különösen a XX. század folyamán. Az átrendeződés azonban nem azonos a felszivódással. Legfeljebb abban van választásunk, hogy nevén nevezzük-e a legalapvetőbb társadalmi-etikai értékeket, vagy hallgatunk rólok. De hogy mennyire abszurd az alapvető társadalmi értékek hiányáról szóló beszéd, ahhoz elegendő a modern jogrendszerben intézményesült alapelemeinek szemügyre vétele: az emberi élet védelme, az emberölés tilalma, a rab-szolgaszerződés tilalma, a szerződéses szabadság védelme stb. Alapértékek tehát igenis léteznek, legfeljebb a tartalmukat próbálják bizonyos csoportok többé-kevésbé tudatosan eltorzítani.⁹

A termelési struktúrának tehát úgy kell a társadalmi struktúrák tágabb körébe illeszkednie, hogy az ne sértse a társadalom etikai alapjait.

A keresztény értékek intézményesülése

Az európai kultúra alapvetően keresztény hagyományú kultúra – még akkor is, ha már nem valljuk be. Távolsági eredetű név – görög-római, illetve zsidó közvetítéssel – az adott földrajzi terület ókori nagykulturáinak lenyomatát is megőrizte. Ezek az emberi történelem kezdetéig visszanyúló gyökerek tehát a kereszténységben, a keresztény Európa által örököztek meg mind a mai napig mint alkotóelemek. Ez nem feltétlenül érdeme sem a gyökereknek, sem a kereszténységnek, csupán tény, amelyet ha ismerünk, könnyebben igazodhatunk el.

Ez a keresztény kultúra – közelebbről szemlélve – természetesen igen eklektikus, mind egykori összetevőit, mind időbeli alakulását nézve. A részleteket tekintve azonban ez a kultúra volt az a táptalaj, amelyen az emberi jogok modern rendszerének törekvései kialakulhattak.

Vagy kétszáz éve már ez is történelem. A kereszténység mára beépült az európai kultúrába, az európai társadalom intézményrendszerébe. Ebben az Európában alakult ki

⁹ Kényes kérdés például a *homoszexualitás*, amelynek esetében genetikai érveket is felvonultatva próbálnak elfogadott, érvényesnek tekintett társadalmi normákat emberi jogi érvrendszerrel felszámolni. Nem kimélve sem gyereket, sem felnőttet, ömlik az agitáció sajtón, tévén, utcán és nemritkán tananyagokon keresztül. Ennek törvényi elutasítása vagy legalábbis minden reklámtól, nyilvánosságtól való elzárása, semmivel sem kevesebb „felvilágosultságot” tételez fél, mint például az emberölés következetes tiltása, noha az utóbbi esetben kétségtelenül teljesen más természetű az alapprobléma. További ismert példa az emberi jogok rendszerével való nemzetközi szintű és erejű visszaélésre a *kábítószerek-élvezet*. Ezen a ponton csak a lelkiünk mélyére visszazsorzott európai szellemiségünk, lelkiismeretünk felbeszítése lehet a járható út. El kell tisztítani az emberi jogok technikájával visszaélő érveléseket, és érvényesíteni kell az emberi méltóságot középpontba helyező etikai alapokat.

az alkotmányosság ideája, a szakszervezetek, az iskolarendszer, az egészségügyi ellátás rendszere, a nyugdíjrendszer, valamint az emberi jogok rendszere. Ezek a rendszerek olyan gondolkodási kultúrában jöttek létre, amelyben a keresztény ideák természetesen voltak – még az egyház szerepét megkérdőjelezők körében is. Ezen intézmények alapító-leveleiben általában nem deklarálták, hogy a keresztény értékek megvalósulásának társadalmi segítségére hozták létre őket. Ezek tehát – mai szóval – szekularizált intézmények, jelenlegi formájuk többnyire az állam és az egyház szétválás után alakult ki. *A keresztény értékrenddel való kapcsolatuk így nem a római vagy más keresztény egyházak való szervezeti alárendeltségéből következik, hanem az általuk betöltött funkcióból.* Ez olyan alapvető tény, amellyel – úgy vélem – maguk az egyházak sincsenek mind a mai napig tisztában. Szerintem ez volt az egyik legfőbb oka annak, hogy például a katolikus egyház a magyarországi rendszerváltás során nem tudott érdemben hozzászólni számos általános társadalmi kérdéshez. Ama 1996-ban kiadott, *Igazságosabb és testvériesebb világot!* című körlevél legfeljebb a helyzet fonákságának jelzésére volt alkalmas ebből a szempontból.

A nagy próbatétel sosem ezeknek a keresztény értékrendhez viszonylag jól illeszkedő társadalmi intézményrendszereknek a rutinszerű működésekor adódik, hanem amikor átszervezésük válik aktuálissá. Ha a kereszténység meg akar felelni a kor kihívásának, ha be akarja tölteni szerepét, akkor emberideáljának alapján kell hozzászólnia korunk nagy dilemmáihoz a társadalmi struktúra fejlesztése során. De nemcsak saját zárt világában, közösségeiben, hanem a keresztény tradíciójú intézmények teljes körében is.

A gyökereknek, a letűnt koroknak ma épp úgy nincs feltétlen önértékük, mint annak a Nyugat-római Birodalomnak, amelynek egyik legfontosabb fennmaradt intézménye a keresztény egyház volt. Ma már – ehhez hasonlóan – az emberi jogok eszméjének kezdete, forrásvidéke is történelem. Viszont feltétlen önértéke van annak a felelősségért, annak a felelősségre való képességnek, amelyet Európa évezredes hagyományának köszönhetünk, és amelyre nagy szüksége van jövőnknek, akár vallásos emberként gondolkodunk, akár vallásos hagyományokból építkező, keresztény értékrendű, felelőségre törekvő személyként.

Az egyházi szerepvállalás szükségessége társadalmiszervezési kérdésekben

Az egész feudális Európa megalakulásában meghatározó szerepet játszott a kereszténység értékrendje.¹⁰ Miért gondoljuk úgy: kiléphetünk ebből oly módon, hogy eközben a sok évszázad emberi szenvedésének, erőfeszítésének, sikerének gyümölcseként ránk maradt európai hagyományt is eldobjuk? Mindenesetre sokan ezen értékek kidobása mellett döntöttek, s a párizsi forradalmárok egyházellenességétől napjainkig terjedő időszakban egyre bővülő hagyománya alakult ki a keresztény gondolkodást alapjaiban megkérdőjelező, létjogosultságát is elutasító érvelésnek. Ha ezt a folyamatot –

¹⁰ E ponton azért meg kell jegyezni, hogy már a világi közoktatásban is dogmává fajult az a szemlélet, amely a kereszténységet lényegében a középkori Európával, annak feudális társadalmi rendjével köti össze. Egyrészt ez számtalan részletkérdésben természetesen tekinthető, hiszen másfél ezer éven át Európában nem volt más társadalmi rend, ez volt „a” társadalom rendje. Másrészt azonban Krisztus idején sehol sem volt az európai feudalizmus. Tehát a feudalizmus a kisebb léptékű formáció. A kereszténység mint hit- és eszmerendszer a maga lényege szerint örök emberi kérdésekre keres választ, nem a feudális társadalom gondjaira. Tehát a feudalizmus kétségtelenül hathatott a kereszténységre, de nem hatolhatott annak lényegéig.

Ebben a távlatban a kereszténység, a keresztény Európa hagyománya nem a rendi társadalom poros kövülete. Ugyanúgy nem, ahogyan nem a feudális társadalom idejétmúlt megjelenítője a latin írásbeliség, a középkorban is használt európai nyelvek stb.

kellő távolságból szemlélve – a polgári államok emancipálódásának fogom fel a kontinentális átfogó és Rómából irányított szervezeti struktúrával szemben (állam és egyház szétválasztásáról van szó), akkor itt az ideje, hogy belássuk: ez a folyamat mára befejeződött. Már nem az állam önállóságának kivívása a tét, hanem az erkölcsi alapoktól is elszakadt állam gyógykezelése. Ez pedig nem sikerülhet csak és kizárólag szaktudományos alapon.

Másik oldalról szintén anomáliának tekinthető az egyház esetenként hangoztatott érdektelensége a társadalmi kérdések iránt, pontosabban a társadalmi intézmények modern kori reformja iránt. Az érdektelenséget igazolni igyekvő érvelés úgy hangozhat, hogy add meg az Istennek, ami az övé, és a császárnak is, ami az övé. Ez alapja lehet a vallási és a világi hatalom elválasztásának, amely egy hosszú időn keresztül változatlan szerkezetű társadalomban megfelelő koncepcióvá válhat. Egy szerkezetében, intézményrendszerében változó, még hozzá radikális lépésekkel átalakuló világban azonban ez nem más, mint az egyház hosszú távú önfelszámolása. Ráadásul ez olyan sajátos helyzetben történne, amikor az új intézmények, új társadalmi viszonyok iránti igények amúgy is sok tekintetben összhangban vannak az egyháznak az emberről szóló lényegi tanításával. Mintha az egyház nem ismerné fel saját álmait – bár többnyire csak részleges és gyakran torzult – megvalósulását.

Különbséget kell tennünk a „császár” (a tágon értelmezett társadalompolitika) esetében a napi politikai csatározások és a társadalomszervezési stratégiák, az alapvető struktúrák kiépítése között. Sokak számára nyilvánvaló, hogy az egyház¹¹ ne szőljon bele a napi politikába, ne vállaljon részt annak paktumaiból. Csakhogy ezzel szemben, *elvi alapokon, az egyháznak igenis lehetne mondanivalója az emberi méltóság érvényesülésének olyan gátjairól, amelyeket át lehet hidalni, és amelyek a társadalomszervezési eszközök (az alkotmánnyal és parlamenti törvényekkel kialakított társadalmi struktúra) kényszerűen emberi kialakításából, megválasztásából adódnak.*

Az emberi jogoktól az alkotmányig

Az utóbbi ötven év legnagyobb társadalmi változása az emberi jogok területén, az, hogy szankcionálhatóvá vált, a nemzetközi diplomácia tárgya lett az emberi jogok kérdése, s bírósághoz lehet fordulni miatta (nemcsak általánosságban, hanem a konzuli kapcsolatokon keresztül konkrét esetekben is). Eszerint most már egyre kevésbé fogják szó nélkül hagyni az egyes országok kormányainak azon gyakorlatát, hogy a szuverenitás címszavával korlátlanul rendelkezzenek állampolgáraik életével, emberi méltóságával. Különösen Európában előrehaladott az emberi jogok értelmezése, amikor Anglia hadseregének katonái rendre a strasbourg-i bíróság elé viszik hadseregük belső viszonyait (e közvetett úton formálva át az angol-brit hadsereg gyakorlatát).

Miféle cezúra lehet a keresztény emberkép és az emberi jogok ideológiája között? Jómagam nem értem az éles szembeállítást. Szerintem *az emberi jogok – mint viszonylag újszerű jogtechnikai eszközök – üres formává válnak azon tartalom nélkül, amelyet akár keresztényi szemléletnek vagy európai kulturális embereszménynek is nevezhetek.* És most, a XX. század végén ez a hagyomány egyre fontosabb kérdéssé, tényezővé, kiütékesét segítő lehetőséggé válik.

¹¹ Egyházon itt keresztény egyházakat értek. A Vatikánnak, a katolikus egyház központjának van véleménye, amint azt számtalan enciklika és állásfoglalás bizonyítja. Ezek a tanulmányok olyan szintűek, hogy általában a mai társadalomtudomány fontos, mértékadó teljesítményeinek tekinthetők. Ezen a téren azonban az ökumenizmus szellemét, jogosultságát aligha kell bizonygatni, s a többi keresztény egyház számára is ösztönzőként szolgálhatnak ezek a munkák.

Furcsa, bizonyoságot hozó fordulatot vett a történelem éppen napjainkban. Amint már említettem, a globális gazdasági és társadalmi válság az a tünet, amely a problémák létét bizonyítja. Például a magukban vett emberi jogok rendszere botladozik, helyenként már-már a visszaélések, az erőszak durva szövetének látszik, mert nem mindig kielégítő eszköz a megcélzott társadalmi gondok orvoslására, a személyes szabadság védelmére – az emberi méltóság, az emberi életminőség felügyelete, figyelembevétele nélkül.

Az emberi jogok rendszere, egyre bővülő lajstroma lassan kezelhetetlen dzsungellé, önmaga ellen forduló, kiüresedett jogtechnikai formulává áll össze, és itt volna az ideje annak, hogy olyan rendezőelvek fogalmazódjanak meg, kerüljenek előtérbe, amelyekhez viszonyítani lehet az egymással is ütköző, politikai visszaélésre alkalmas adó emberjogi listákat.

Az *alkotmányosságban* található meg azok a rendezőelvek, amelyek segíthetnek az eligazodásban. Az alkotmányosság és az emberi jogok kérdésének kapcsolatát azonban ritkán fejtik ki kellően alaposan, pedig nem lenne érdektelen, sőt, az elemzés, a kritika súlypontja lehetne.¹²

Az alkotmány a társadalmi szerveződés szerződésszerűen elfogadott, szankcionálható alapkonceptiója. Ha az emberi jogok listája ellentmondásos, akkor ez olyan alapelvek keresésével oldható fel, amelyek eligazítást adnak. Ez alkotmányossági kérdés.

Más kérdés, hogy az az alkotmány, amelyet jelenleg érvényesnek tekintenek, kevéssé, illetve az az alkotmánytervezet, amelyet a magyar parlamentnek köszönhetünk az elmúlt évekből, egyáltalán nem alkalmas erre. Megfordítva: az 1994–98-as évek során megfogalmazott alkotmánytervezet olyannyira üres, formális koncepció volt, hogy bár megtartotta az alkotmány elnevezést, lényegében nem felelt meg az alkotmányossággal szemben megfogalmazható igényeknek. Persze, aligha véletlen ez, hiszen belpolitikai „kutyacsonttá” vált az emberi jogok védelmét követelni más egyéb, alapvető társadalomszervezési feladatok helyett.

Tudjuk, hogy akik az elmúlt években kifogást emeltek az alkotmányozással kapcsolatban a parlamentben (a parlamenti alkotmányozási bizottság megkérdőjelezésével, illetve a népszavazáson való elfogadás szorgalmazásával), azok is legfeljebb az önkényes, formális alkotmányozási erőszak elutasításáig jutottak el, mint a magyar társadalom parlamenti képviselőinek kis töredéke. Am ez a néhány képviselő sem tudott semmit mondani arról, hogy az akármiképpen elfogadandó alkotmánynak valójában mit is kellene tartalmaznia.

A ma elfogadott látszat ellenére *az alkotmányozás tipikusan nem jogi vagy nem valamilyen más, szakmai kérdés*. Hiába kérdeznak meg alkotmányjogászokat. Ez a „megkérdés” csak amolyan kapaszkodó a nagy tanácstalanságban. Lehet, hogy a megkérdetteknek – a véletlen műveként – magasan kvalifikált jogász mivoltuk mellett állampolgárként is van önálló, felelős véleményük a társadalom alkotmányossági koncepciójával kapcsolatban.

¹² Nem tudok alkotmányosság kérdésével foglalkozó pápai enciklikáról vagy más állásfoglalásról. Ettől azonban még fel lehet hívni a figyelmet arra, hogy adott az az intézménytípus, amely alkalmas a társadalom erkölcsi alapjainak megfogalmazására, a keresztény hagyományok és kiütkeresés számára is. A kereszténység számára a kinyilatkoztatás adja meg a végső biztos alapokat hitbeli és ennek részeként erkölcsi kérdésekben. Ez olyan horgony lehet, amely bizonyosságot ad a hívő embereknek számos kérdésben. A keresztény értékrendű emberek tágabb köre azonban – spontán módon – nagyon hasonló elveket fogalmaz meg. Nekik forma szerint nem a kinyilatkoztatás a megingathatatlan hivatkozási alap. Am a társadalmi struktúra alakításának, szabályozásának során felmerülő rendkívül elvont és igen újszerű absztrakció feltételező kérdésekben bármilyen meggyőződési alapon is, de meg kell fogalmazni az állam berendezkedéséről szóló koncepciót. Az állam és az egyház európai szétválását követően az alkotmány lehet ennek a koncepciónak a megjelenési kerete. Egyháznak, hívőknek, keresztény, illetve európai értékrendűeknek stratégiailag az egyik legfontosabb kérdés az volna, hogy az alkotmányosságot értelmezzék, javaslatot teygenek az alkotmányra.

ciójáról, ám az alkotmány mégiscsak társadalomszervezési koncepció, társadalmi szerződés-kötés, szolidaritásvállalás, amelyben a jogász ugyan közreműködhet, de nem pótolhatja magukat a szerződés-kötőket.

Lehet-e szerepe az egyháznak az alkotmányozásban?

Hiányzik a társadalom és az állam egészként kezelése, a társadalom intézményeinek átfogó szemlélete, az ezzel kapcsolatos felelősség és szervezési feladatok felismerése és elfogadása. A kereszténység magában foglalja azt az igényt, hogy a társadalmi totalitás megragadásában is felelősnek, emberiesnek kell maradni. Nem az a kérdés, hogy emberiség-e a valóság, hanem hogy miként tehetjük minél inkább azzá.

Az európai kultúrában a kereszténység egyik öröksége éppen az alkotmány keresztény értékeket is érvényre juttató képessége, lehetősége, az alkotmány modern polgári formájában is. Az alkotmányosság intézményében érvényre jut az európai kultúra végső okot és végső célt is igénylő tulajdonsága. Az európai gondolkodás évezredek ívét tekintve az alkotmány a konkrét adat mellett a vonatkoztatási rendszert is megnevezte, a taktikai részletek mögött a stratégiai értelmet is kereste. Ha zúr támad az emberi jogok területén, akkor „eredeti természet szerint” nem nyugszik bele az „ilyen ellentmondásos a világ” gondolatába, hanem keresi a feloldást, az ideáknak való megfelelés lehetőségét. A keresztény Európa öröksége (beleértve például az európai kultúra elágazásának tekinthető Amerikai Egyesült Államokat is) az a törekvés, hogy a társadalom szervezése során fontos szempontnak ítéli az erkölcsösséget és az emberi méltóságot. Vagy ha valaki mindenképpen más megfogalmazást keres: az emberiség a kereszténység útján eljutott oda, hogy az emberi méltóságot minden megszületett (megfogant) ember egyenlő, veleszületett (Istentől kapott) jogosultságaként kezelje. E gondolati alapok nélkül sosem jutottunk volna el az emberi jogok gondolatáig sem.

Az úgynevezett emberi jogok napjainkban tapasztalható káosza tehát, úgy tűnik, hogy ismét rászorul nem egyszerűen az európai humánusra, hanem a felelős keresztény társadalomszemléletre. Ennek ellenére mintha az egyház nem ismerte volna fel, nem vállalta volna a felelősséget a mai társadalom egészéért, amennyiben az emberi jogok problémája (és sok egyéb társadalmi kérdés) mögött nem foglalkozik az alkotmányossággal mint az egész társadalom fő szervezeti koncepciójával.

Ma már az evolúciós fejlődési mechanizmus létét a katolikus teológia sem feltétlenül utasítja el. E szemléleti megközelítésben adódik az a megfogalmazás, hogy a társadalom szintjén az élővilágban érvényre jutó evolúciós mozgás motorja, hajtóereje, aktív cselekvő alanya maga az ember, az emberi jó szándék, gondolat, szó, cselekedet és a mulasztások elkerülése. A társadalmi, emberi evolúció fogalmának lehetőségét megengedve az evolúció tárgya a művészet, az etika, a vallás, a tudomány, a társadalmi intézmények, az alkotmány. Nem a gének (azaz az alkotó alapelemek) változásában nyilvánul ez meg, hanem az ember legsajátabb érzelmi és értelmi képességeinek, kultúrájának érvényesítésében. Tágan értelmezve tehát a keresztény szemléletben az isteni terv, célok és értékek érvényre jutásának feltétele az emberi lélek, a lelkiismeret és a felelős szabad akarat munkálkodása.

Ismeretes (általunk úgy ismeretes), hogy az ember személyes, önmagával és társadalmával szembeni felelősségét legélesebben éppen a keresztény Európában vetették fel.¹³ És ha ez jó táptalajnak bizonyult (sok minden egyéb mellett) az emberi jogok intézményének kifejllesztéséhez (Európában és főleg az angolszász gyarmatokon, tágabban

¹³ Talán meglepő, de nyilvánvaló, ha belegondolunk. Hol másutt merülhetett volna fel korábban: az őserdei Afrikában, a kínai birodalomban, az akaratától szabadulni kívánó Indiában, az Amazonas vidékén?

az európai eredetű kultúrkörben), akkor ez felhasználható a továbblépés során is, amelyben az emberi jogokat nem szervesen tagolják be az alkotmányok szövegébe, hanem rámutatnak azon alkotmányos elvekre, amelyek kezelhetővé teszik az emberi jogok ma még kusza halmazának ellentmondásait, visszásságait is.

Itt az alkalom, hogy a *Centesimus Annus* lendületével és lelkületével próbáljanak véleményt formálni a keresztény egyházak az alkotmányosságról is mint az emberi felelősség és szabadság legfőbb intézményéről.¹⁴ És e foglatban formáljanak véleményt az emberi jogokról az egyházak, a hívők, a keresztény értékrendűek és a lelkiismeretnek jelentőséget tulajdonítók. Ez nyitott kérdés, tehát lelkiismeretes útkeresésre van szükség.

Természetesen az utca nem egyirányú, nem csak a társadalmi környezet problémájához szólhat hozzá az egyház. Fordítva is felmerül a kérdés: mire képes reálisan az egyház? Nem kívánok és nem is tudnék hozzászólni viszont ahhoz, hogy az egyháznak magának milyen önszervezési lépéseket kellene megtennie a sikeres cselekvés érdekében. Amit tisztán látni vélek, az az, hogy olyan gazdaságelméleti és pénzügyelméleti kérdésfeltevésre, valamint kiutkeresésre van szükség, amelyhez a keresztény Európa öröksége használható építőanyag.

Szó sincs arról, hogy azt szorgalmaznám, a parlamenti vitákban az egyházak rendre önálló véleményt formáljanak. Biztos vagyok viszont abban, hogy a történelem nem fog várni a maga döntési pillanataiban – például az Európai Unió-felvétel során – arra, hogy a következő nemzedék gondolataiban két-három évtized alatt érlelődjön ki az alkotmányosság aktuális problémáinak megítélése, mind az emberi jogok, mind egyéb fontos kérdések területén. Jó lenne tehát, ha az egyházat a keresztény értékrendű emberek a modern társadalomelméleti problémákban, az erkölcsiséget, az emberi minőség kérdését érintő ügyekben ha nem is lángoszlopoknak, de megértő, figyelő, ha mégoly visszafogottan is, de felelős választ kereső, a keresés kínjaiból valamekkora részt vállaló partnerek tudhatnák.

¹⁴ Félreértés ne essék, nem elegendő a római enciklikák importálása, a kész válaszok magyarrá fordítása. Történetesen az alkotmány olyan társadalmi intézmény, amelyben nagyon jól tetten érhető az általános igazságok és a helyi problémák kölcsönhatása. Az itteni társadalmi szerződést nem lehet Rómában (gépiesen római mintára) megkötni, ugyanúgy, mint más világi, hatalmi, tudományos előkép, ajánlás mechanikus követésével.